

[3] З.А. Ашуров, Ф.А. Жалилов, Б.Н. Уринов “Замонавий корпоратив бошқарув (хорижий тажриба)”. – Т.: Иқтисодиёт, 2021. – 195

[4] Bob Tricker. The Evolution of Corporate governance. – UK.: Cambridge university press, 2020. – P. 70.

[5] <https://msd.com.ua/financing-your-small-business/corporate-governance-for-limited-liability-companies/>

[6] <https://www.mycorporation.com/learningcenter/corporation-vs-llc-governance.jsp>

[7] <https://azizovpartners.uz/en/memos/llc-management-organs-in-uzbekistan/>

MILLIY KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Zoxidov Muhammadsulton Shavkatbek o'g'li

*Andijon davlat universiteti talabasi
muhammadsulton.zahidov@mail.ru*

Annotatsiya

O'zbekistonda korporativ boshqaruv tizimini yuqori darajada tatbiq etish va rivojlangan davlatlarning tajribalaridan milliy korporativ boshqaruv tizimimizni modernizatsiyalash, iqtisodiyotni diversifikatsiyalash sharoitida korporativ boshqaruvni rivojlantirish chora tadbirlarini ishlab chiqish.

Kalit so'zlar: Korporativ boshqaruv, Korporativ boshqaruv prinsiplari, dividendlar, bazaviy modellar

Ayni paytda jahonda korporativ boshqaruv sohasi jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Davlatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad mulkchilikning xilma-xillik asosida iqtisodiy faoliyatini yanada jadallashtirish, mulklarni davlat tasarrufidan chiqarib, xususiy sektorga o'tkazish va bu orqali turli xususiy iqtisodiy xo'jaliklarni vujudga keltirish hech kimga sir emas. Davlatimizda amalga oshirilayotgan bunday iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan davlat tasarrufidan chiqarilgan mulklarning samarali shaklda qayta rivojlantirish va harakatga keltirish, chet el sherikchiligidagi qo'shma korxonalar tuzish, korxonalarni aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirish, eng asosiysi, kichik hamda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga bog'liqdir. Shu o'rinda davlat aktividiga ayrim korxona va tashkilotlarni xususiy sektorga berish va aksionerlik jamiyatlariga aylantirish orqali iqtisodiyotning korporativ boshqariluvchi bo'g'inlarni tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Keyingi yillarda iqtisodiyotning mutlaqo yangi tarmoqlariga asos solish, ayniqsa, ularni boshqarish uslublarini modernizatsiyalshtirishga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Aksionerlik jamiyatlarini rivojlantirish strategiyasi va samarali boshqarish borasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi muhimdir.

Davlatimizda aksiyonerlik jamiyatlariga chet el sarmoyadorlarni jalb qilish, ularning korporativ boshqaruv tizimi, ishlab chiqarishni zamonaviylashtirish, texnik va

texnologik qayta jihozlash, raqobatbardosh mahsulotlar tayyorlash va tashqi bozorga chiqarish jarayonlarida faol ishtirok etishi uchun qulay sharoit yaratish, aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitalidagi davlat aktivlari va ulushlarini qisqartirish orqali davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini kamaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

2015 yilda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan "Korporativ boshqaruv prinsiplari" qayta e'lon qilindi. Bunda korporativ boshqaruvning jahon iqtisodiyoti uchun muhimligini ko'rsatuvchi omillardan biridir. Har ikki yilda G20 rivojlangan mamlakatlarning korporativ boshqaruv tamoyillarini qay darajada amalga oshirayotganini monitoring qilish maqsadida, "OECD Corporate Governance Factbook" hisoboti ishlab chiqiladi. Oxirgi e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra, "2020 yil yakunida global bozor kapitallashuvining 95% korporativ boshqaruv asosidagi 54 ta yirik korxonalar va tashkilotlar xissalariga to'g'ri kelgan. Shuningdek o'sha korxonalarda davlat ulushi 20% bo'lib, ularning bozor kapitallashuvidagi ulushi 13 % tashkil etadi. Xususiyl korxonalarning ulushi eas 41% ga teng bo'lgan"

Korporativ korxonalar o'z faoliyati yo'lida turli xil subyektlar bilan iqtisodiy munosabatga kirishadi. Ularning har biri o'zining manfaati va faoliyat xususiyatlari va boshqa tavsiflari bilan bir-biridan tubdan farq qiladi. Umumiy korporativ boshqaruv subyektlari quyidagilar:

- emitent ko'rinishida aksiyadorlik jamiyatlari
- aksiyadorlar, ya'ni investorlar
- korporativ tuzilma menejerlari;
- davlat;
- kreditorlar va boshqa manfaatdor shaxslar

Umumiy holda, iqtisodiy munosabatga kiruvchi birinchi o'rindagi subyekt bular aksiyadorlar hisoblanadi. Ular mulk egasi sifatida korporatsiya qimmatli qog'ozlarini sotib oladilar va albatta, bundan foyda (dividend) kutadilar. Aksiyanerlik jamiyatlarini boshqarish, ularning moliyaviy holatini tartibga solish va nazorat qilish har bir korporatsiyaning samarali faoliyat yuritishi uchun muhimdir.

Rivojlangan davlatlar iqtisodiyoti tajribasidan shuni anglashimiz mumkinki, har bir davlatning o'zining milliy iqtisodiyotiga mos ravishda korporativ boshqaruv modellari mavjud. Hozirgi globallashuv davrda rivojlangan davlatlardagi korporativ boshqaruv modellari asos qilib olinadi va o'rganilib kelmoqda. Xususan, "Jahon amaliyotida korporativ boshqaruvning beshta tan olingan bazaviy modellari mavjud. Ular:

- amerika modeli;
- Birlashgan Qirollik modeli;
- Ikki pog'onali kontinental yevropa modeli;
- yapon modeli;
- oilaga tayangan osiyo modeli

Amerika modeli va Birlashgan Qirollik modellari bir-biriga juda o'xshash va ular oldin anglo-amerika modeli deb nomlangan. Uning asosiy xususiyati fond bozoriga kirishning erkinligidir. Bunda jamiyatning ustav kapitaliga kirish va undan chiqish uchun hech qanday baryerlarning yo'qligi, bu model orqali boshqariluvchi korporatsiyalarda xatto eng yirik aksiyadorlarning ulushi umumiy aksiya miqdorining 1-2% oshmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

Ikki pog'onali kontinental yevropa modeli asosi nemis modeliga tuzilgan bo'lib, bu modelda boshqaruv ikki pog'onada: boshqaruv va kuzatuv kengashi orqali olib boriladi. Modelning asosiy afzalliklari – uzoq muddatli maqsadlarga e'tibor qaratish, korxonaning yuqori moliyaviy barqarorligi, korxonaning turli ishtirokchilari manfaatlarini ta'minlash.

Korporativ boshqaruvning yapon modeli bir kesishma asosida qimmatli qog'ozlarga egalik qilishga yo'naltirilgan. Bu esa nihoyatda yirik moliya-sanoat korporatsiyalarining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Moliya va sanoat guruhlarida boshqaruv organi bosh korporatsiya prezidenti yig'ilishi hisoblanadi. Korporatsiya qimmatli qog'ozlariga egalik qiluvchi aksiyonerlar insayderlar hisoblanadi va ularning 70% institutsional investorlar deb hisoblanadi.

Korporatsiyalarning boshqaruvining oilaviy modeliga asoslangan shakli ko'plab davlatlarda keng tarqalgan. Unda oilaviy biznes mamlakat miqyosida biznesning 70 foizidan ortiqroq qismini tashkil etadi, iqtisodiy taraqqiyot va aholini ish bilan ta'minlashda muhim o'qin tutadi. Jahonning eng yirik pul daromadiga ega bo'lgan oilaviy bizneslarning ro'yxati keltirilgan "2021 Family Business Index"da Wal-Mart Stores Inc korporatsiyasi yillik daromadi 559.1 mlrd AQSh dollari bilan birinchi o'rinda turibdi.

Trading economics saytining ma'lumotlari shuni bermoqdaki, AQSH da korporativ foyda 2022 yilning 2 kvartalida 9,1 foizga o'sib, o'tgan davrda 4,9 foizga pasayganidan so'ng 2,62 trillion AQSH dollarini tashkil etib, yangi rekord darajaga erishdi. Korporativ tashkilotlar investitsiya uchun mavjud bo'lgan ichki pullar, inventarizatsiyani baholash bilan sof mablag'lar oqimi 5,8 foizga o'sib, 3,34 trillion dollarni tashkil etdi, sof dividendlar esa 0,2 foizga tushib, 1,47 trillion dollarni tashkil etdi. Shu bilan birga, taqsimlanmagan foyda 23,8 foizga oshib, 1,15 trillion dollarni tashkil etdi.

Bozor iqtisodiyoti davrida aksiyadorlik jamiyatida dividend siyosatini ishlab chiqish korporativ boshqaruvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dividend siyosatining asosiy maqsadi mulkdorlar tarafidan foydaning joriy iste'mol qilinishi va uning kelajakdagi o'sishi o'rtasida optimal mutanosiblikni o'rnatishdan iboratdir. Dividend sohasidagi siyosatni kuzatuv kengashi shakllantiradi. Shuni e'tiborga olishimiz lozimki, qimmatli qog'ozlarni xarid qilishdan asosiy maqsad dividend olish hisoblanadi.

Birinchidan keyingi yillardagi milliy korxonalarni isloh etish natijasida korporativ sektor iqtisodiyotidagi umumiy muammolar bevosita mulkdorlar, aksiyadorlar va menejerlar o'rtasidagi manfaatlar qaramagarshiliklarini o'zida ifodalovchi korporativ boshqaruv tizimidagi mavjud muammolarga ham bevosita bog'lig bo'lmoqda. Buni xususiyashtirishdan so'nggi biznes sharoitida "xo'jalik demokratiyasi"ni shakllantirish bilan bog'lig iqtisodiy va huquqiy hamda ijtimoiy muammolar ta' sirida hamon mahalliy aksionerlik korxonalarida yuqori korporativ boshqaruvni shakllanmaganligi bilan izohlash mumkin.

Ikkinchidan bizning fikrimizcha, ayni sharoitda aksariyat yirik aksiyonerlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni rivojlanib borayotgan bo'lsada, ammo ularni jamiyat hayotiagi ta'sirchanligi sezilarli darajada emasdir. Korporativ boshqaruvni rivojlantirish orqali nafaqat kompaniya nufuzi ko'tarilishiga erishiladi, balki, uning

aksiyanerlari, menedjerlari va mehnat jamoasi a'zolari o'rtasidagi ixtiloflar ham bartaraf etiladi, sog'lom muhitning vujudga kelishi ular taraqqiyotining bosh omiliga aylanadi.

Uchinchidan korporativ boshqaruvning kompleks mexanizmi: korporativ strategiya, korporativ boshqaruvni, moliyaviy va axborot shaffofligi, aksiyanerlar, kreditorlar va boshqa aksiyalar egalari huquqlarini himoya qilish tizimining mavjudligi kabi tarkibiy elementlarni o'z ichiga olib, ularning har biri korporativ boshqaruvning samaradorligi uchun ahamiyatlidir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, eng keng tarqalgan korporativ biznes shakli va iqtisodiyotda salmoqli o'rniga ega korporatsiyalar AQShda joylashganini ko'rishimiz mumkin. Milliy iqtisodiyotimizda korporativ boshqaruv bilan bog'liq bilimlar va ko'nikmalarning nisbatan kamligi bu sohada ildamlab ketishga to'siq bo'layotgan muammolardan biridir. Shunday ekan, bu borada rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish ayrim muammoli masalalarni hal qilish imkonini yaratadi. Ulardagi boshqaruv ko'rinishi va xalqaro korporativ boshqaruv tamoyillarini o'rganish va ularni iqtisodiyotimizga tatbiq etish bo'yicha chora-tadbirlar joriy etish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bob Tricker. Corporate governance: principles, policies and practices. – UK.:Oxford university press,2015. – p.408
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF 60-sonli farmoni “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”.
3. <https://www.oecd.org/daf/ca/G20-Report-Implementation-Corporate-Governance-Principles-2019.pdf>
4. <https://www.oecd.org/corporate/OECD-Corporate-Governance-Factbook.pdf>
5. <https://familybusinessindex.com/> - intro EY and University of St.Gallen Global Family Business Index
6. United States Corporate Profits - 2022 Data - 2023 Forecast - 1950-2021 Historical (tradingeconomics.com)
7. <https://uza.uz/oz/posts/korporativ-boshqaruv-sohasidagi-xalqaro-hamkorlik-23-02-2016>

MILLIY KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Dadamuxamedova Mushtariy Maxmudjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Turizm va servis kafedrasi assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada so'nggi o'zgarishlar va joriy islohotlar dasturini amalga oshirishdan kelib chiqqan holda, milliy korporativ boshqaruv tizimini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish orqali boshqaruv tizimini iqtisodiyotni diversifikatsiyalash sharoitida korporativ kodeksga mos ravishda yanada